

A bölcsőtől a sírig a bánáti végeken

Fehér Viktor: *Szokáskutatás Vërbicán. Az egyházaskérierk születési, házasságkötési és temetkezési szokásai.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2016

A magyar néprajzi kutatásokra különösen érvényes az a megállapítás, miszerint az általuk felhalmozott ismeretanyag a településeket tekintve nem egyenletesen oszlik el a magyar nyelvterületen. Kevés szerencsés és sokkal több elhanyagoltabb lokalitásról számolhatunk be. Az előbbi csoport esetében nagyobb tudással rendelkezünk a tudománytörténetből olyan jól ismerhető falvakról, mint például a Heves megyei Átány, a baranyai Kemse vagy a székelyföldi Csíkszentdomokos. Vajdaságban egyebek mellett ilyen falunak számíthat a bánáti Egyházaskér, vagy hogy a helyiek által dominánsan használt településnevet használjuk, Vërbica. A szakirodalom felsorolásától most tekintsünk el, az ugyanis lényegében megtalálható Fehér Viktor – aki nem mellesleg a falu szülötte – könyvének bevezető fejezetében (11–12). Pályakezdő, vagyis minden bizonnyal egy jövődöbéli kutatói pályát megnyitó könyvvel van dolgunk, amely (és erről még bővebben lesz szó) a faluról és a vajdasági magyar népéletről felhalmozott ismeretanyaghoz illeszkedik.

A kötet témája a szokások és hiedelmek témakörét öleli fel, ezen belül is azt, hogy „hogyan születik, hogyan házasodik s hogyan hal meg az ember Egyházaskéren” (12). A tartalom tehát nem kevesebbet boncolgat, mint hogy mit jelent kultúrával rendelkező és társadalomban élő emberként szembenézni a mindennapokkal és az élet nagy sorsfordulóival: a születéssel, a házasságkötéssel és az elhalálozással. Ha úgy tetszik, „örököző” témakörrel beszélünk, amely mindenkor és mindenhol számot tarthat a kutatók figyelmére, ráadásul – dacára a tetemes mértékű vërbicai szakirodalomnak – ezekről sekélyes a néprajztudomány tudása a kis bánáti falu esetében. Ennyiben tehát hiánypótló is Fehér vállalkozása, valamint beszédesen mutatja, hogy etnográfiai vizsgálattal csak nagyon nehezen lehet kimeríteni egy-egy helyszínt.

Kiegyensúlyozott, arányos és láthatóan hosszú gyűjtőmunka eredménye a könyv néprajzi anyaga, amelyet akár lexikonszerűen, kézikönyvként is használhatunk. Ha egy-egy szokásra, hiedelemre vagy akár tisztségre vagyunk kíváncsiak a tartalomjegyzék alapján, az ideáltipikus időrendbe szerkesztett anyagban könnyedén megtalálhatjuk, hogy például melyek voltak a terhesség alatti tilalmak (23–25), hogyan álltak össze a lakodalmi előkészületek (102–105), vagy éppen milyen hiedelmek övezték a hazajáró lelkek képzetét (196–198). A főszöveg a nagy életfordulók mentén tartalmilag három arányos részre különül el, amelyeken belül az egyes alfejezetekhez kapcsolódva számos helyen – de sajnos nem mindenhol, vélhetően kellő mennyiségű adat híján – bevezető, illetve magyarázó szöveg áll az adatközlők elmondásai mellett. Ez utóbbi jelenti Fehér Viktor anyagkezelésének egyik legnagyobb előnyét és hasznát, ugyanis a helyi nyelvhasználat hű dokumentálását és bemutatását nem bonyolítja túl a szakmai részletek jelölésével úgy, hogy egyúttal az élőbeszéd sajátosságait, az írott nyelvtől eltérő szerkezetét is messzemenően tiszteletben tartja. Az egyházaskéri, illetve a vajdasági magyar dialektus így a nagyközönség és az utókor számára egy újabb műben került megörökítésre, élvezettel lehet elmerülni a magyar nyelv helyi specifikumainak „ízvilágában”. Ennek az egyik legszebb példája – még ha csak pusztán anyagközlésről van is szó – egy teljes lakodalom leírása (127–133). Ide tartozik az a gesztusértékű és a helyi adottságokból kiinduló szerzői döntés is, hogy a kötet főcímében a település szláv gyökerű, de magyar kiejtéssel bíró névváltozata (Věrbica) szerepel, amellyel hitet tesz a helyi névhasználat jelentősége és jogossága mellett.

A szerző stílusa általánosságban változatos, jól értelmezhető, valóban élvezettel lehet olvasni, ugyanakkor néhol olyan egyszerű köznyelvi szófordulatokat is használ, amelyek nem feltétlenül illeszkednek a tudományos szövegkörnyezetbe. Ilyenek például a „szoknyavadász”, a „zabigyerek” és a „leányalom” kifejezések (20), vagy az „egyszerű egyházaskéri népünk” minősítés, amely azért helytelen, mert a kötet anyaga beszédesen bizonyítja, hogy a populáris kultúra egy rendkívül összetett jelenségegyüttes, és semmiképpen sem „egyszerű”. Ugyanígy vita tárgyát képezheti a „babona” kifejezés használata (például 25, 126), amelynek pejoratív és erőteljes értékítéletet tartalmazó jelentése miatt érdemes mellőzni a hiedelemkutatások alkalmával. A felsorolt példák ugyanakkor lényegében elszigeteltek, nem rontják a szöveg általános értékét.

Alapvető dilemmának számít a kortárs néprajzi és antropológiai kutatásokban az, hogy mennyi értelme van a tipológiai rendszerezésre épülő bemutatásoknak; vagyis annak, hogy egy-egy szokást, hiedelmet, cselekményt vagy eljárást az középpontba állítva nem

egy szerves, szerteágazó társadalmi folyamat részeként, hanem mint az elvonatkoztató kutatói munka steril eredményeként kezeljük. Számos tudományos műhely és irányzat a szerves társadalmi valóságból való kiindulást szorgalmazza, amely esetében például a „sűrű leírás” módszerével dolgoz fel egy-egy eseményt és jelenségegyüttest. Fehér Viktor laza elméleti keretként az „átmeneti rítusok” Arnold van Gennep által először megfogalmazott koncepcióját alkalmazza, amelynek azonban a tipologikus megközelítés okán csupán felszínes haszna van, lényegileg nem tesz hozzá a koncepcióhoz, noha nem is zavarja azt. Ugyanakkor ne legyünk igazságtalanok, már csak azért sem, mivel a régióbeli néprajztudományok vagy az európai etnológia keretén belül mindig is nagy hangsúlyt kaptak a különféle tipologizálási kísérletek. Világos, hogy esetünkben inkább leíró, tipologizáló és „katalogizáló” munkáról van szó, ezt a szerző jelzi is a bevezetőjében, és e tekintetben sok más „hagyományos” néprajzi kutatás folytatójává válik. Ezzel szoros összefüggésben a munka egyik legnagyobb erőssége a kulturális párhuzamok keresése, amely különös szorgalomra és munkafegyelemre utal. A főszöveghez összesen 313 lábjegyzet tartozik, amelyek tetemes része a már meglevő vajdasági és összmagyar szakirodalom vonatkozó részeire is hivatkozik, és olyan délvidéki szerzők munkái mellé sorakozik fel, mint Jung Károly, Dévavári Beszédes Valéria, Borús Rózsa, Penavin Olga, Szőke Anna és még sokan mások. Ezenfelül egy-egy ponton a teljes magyar nyelvterületre vonatkoztatva is felvet problémákat, így például egy moldvai hiedelem, illetve vándormonda kapcsán egy lehetséges egyházaskéri párhuzamra figyel fel a gyermek korai halálát megjósoló idegen motívuma kapcsán (21).

Fontos kihangsúlyozni, hogy a helyi kultúra bemutatott szeletei java-részt a múltra vonatkoznak. Fehér Viktor harminchárom adatközlője közül kivétel nélkül mindenki az idős korosztály képviselője, ebből következően az adott kulturális jelenségek emlékezetéről van szó a kötetben, nem pedig az élő gyakorlatról. A szerző problémaérzékenységét bizonyítja azonban, hogy egyes alkalmakkor kitér a változás és a folytonosság dinamikájára is, amely kulcsfontosságú tényező a néprajzi kutatások során. Az újszülött hazahozatala esetében például olvashatjuk, hogy a csecsemő földre, küszöbre vagy asztal alá való helyezése eredetileg a családba fogadás jelképes cselekménye volt, az eredeti funkcióját viszont mára elvesztette, és már új magyarázatokat fűznek hozzá (62). Elegendő gyűjtés után ezeket a példákat külön tanulmányokba is ki lehetne majd fejteni, mivel a kultúra működésének lényeges aspektusaira világít rá.

Hozzá kell tenni az eddigiekhez, hogy legyen bár tipologikus az anyagkezelés, ha bőséges az információmennyiség, fontos társadalomnéprajzi

adalékok is napfényre kerülhetnek, így néhol egy-egy személy és intézmény társadalmi jelentősége is felsejlik, és közvetve betekintést nyerhetünk a falu közösségi viszonyaiba is. Elhangzik néhány megjegyzés a bábák státusáról (28), ráadásul egy-egy konkrét képviselőjükéről bővebb információt is kapunk (32–33). Emellett a mindennapiság gyakorlatairól is beszédes, szinte naturalista példákat olvashatunk. Ilyen a magzatelhajtás vagy a szülés feszültségének és veszélyeinek felemlítése (29), a gyermekhalál emlékezete (187–188), de a menyecskével szembeni családon belüli erőszak szükségzavú példái (134) is reális keretet teremtenek a hozzávetőleg jó fél évszázaddal ezelőtti egyházaskéri közösség megismeréséhez.

A fiatal szerző számára – különösen ezen a tudományterületen – egy ilyen munka korántsem jelenti azt, hogy véget ért volna a vërbicai szokások és hiedelmek kutatása, és erre akarva-akaratlanul ő maga szolgáltat példákat. Arról már szövegünk, hogy a kötet a bejáródott néprajzi hagyományt folytatja, ugyanakkor a szerb párhuzamok és kulturális hatások korántsem mellékes megemlézése új távlatokat sejtet. Ugyancsak Fehér Viktor már említett problémaérzékenységét mutatja, hogy leszögezi, a környék szerb falvainak (Podlokány és Feketető) kultúrája hatott az egyházaskérikre (12), hogy aztán néhány szórványos példával, például a „babica” szó átvételével (32) illusztrálja is ezt. Fókusz híján nem kapunk kimerítő képet ezekről a viszonyrendszerekről, de ezt az általánosabb tudományos közeg számlájára írhatjuk. Ezeknek a helyi kulturális átmeneteknek a még nem eléggé feltárt világa ugyanis nagy adóssága nem pusztán a magyar, de a szerb néprajznak is. A probléma természetéből pedig az adódik, hogy a feladat elvégzése újra és újra a kutatók fiatal generációira vár.

Legvégül érdemes felhívni a figyelmet a kötet vizuális megjelenésére is. Egyfelől változatos és jó érzékkel kiválógatott fényképek illusztrálják minden fejezet végén a születés, a házasságkötés és a halál köré épülő szokások és hiedelmek birodalmát, másfelől a könyv külalakja különösen hangulatosra sikeredett, amely Csernik Előd munkáját dicséri. Ennek köszönhetően nemcsak egy adatgazdag és tartalmas, de fizikai mivoltában is izlées művet vehet kezébe a vajdasági magyar népelet iránt érdeklődő olvasó.